

Úvodní přednáška o české literatuře

— Jacek Baluch —

Před každým zahraničním bohemistou nutně vyvstává otázka, jaká by měla být úvodní přednáška o české literatuře. Jaká by měla být, aby vyšla vstříc posluchačům, kteří se rozhodli studovat bohemistiku, a jakým způsobem by měla naplnit obzor jejich očekávání, závislý na jejich čtenářské zkušenosti a dosavadních vědomostech. To je, řekněme, studentská perspektiva. Ale je tu i pohled pedagoga, literárního vědce. Podstatou univerzitní přednášky je totiž i to, že kromě určité látky – učiva – prezentuje přednášející také svůj přístup k těmto faktům, tedy svou vlastní metodologii. Univerzitní přednáška je, použijeme-li literárněvědný termín, z principu autotematická. Přístup k české literatuře v cizině je pak nutně ovlivněn také tím, jaké místo má v kulturním povědomí posluchačů a širší čtenářské obce, jakou má v dané zemi společenskou prestiž, a především – vzhledem k tomu, že se studenti česky teprve učí – jaký je stav překladů z české literatury do jejich mateřského jazyka.

Jaká je tedy obecná představa o české literatuře v Polsku? Domnívám se, že na otázku „znáte českou literaturu?“ odpoví sečtělý polský čtenář spontánně jmény Hrabal a Kundera, zmíní se o Havlovi a v určitých

kruzích přidá i jméno Patočka. To jsou tedy první čtyři česká jména, která napíši studentům, jak na mé mateřské, krakovské Jagellonské univerzitě, tak na mé druhé univerzitě, Opolské.

Jako další uvedu důležité tvrzení, že představu o současné české literatuře v Polsku dodnes utvářejí spisovatelé, kteří své místo, své stěžejní postavení v české literatuře získali v šedesátých letech 20. století (jako právě ti výše jmenovaní). S určitou nadsázkou tedy můžeme říci, že současná česká literatura začíná v oněch „zlatých šedesátých“, kteréžto povědomí podporuje i recepce filmu a českého strukturalismu, jak jazykovědného, tak literárněvědného, především pak Jana Mukařovského, o jehož dílo byl v Polsku zájem v šedesátých a sedmdesátých letech, kdy vrcholila strukturalistická metodologická orientace,¹ a to platí pro různé generace čtenářů, kritiků a překladatelů do polštiny.

Pocit současnosti je v tomto případě svým způsobem mezigenerační. Platí vlastně stejně pro nestora polských překladatelů, osmdesátníka Piotra Godlewského (Pawła Hartmana), jako i pro další překladatele a publicisty, Andrzeje Jagodzińskiego, kterému bude šedesát, a dokonce i pro Aleksandra Kaczorowského, který překročil čtyřicetku.² Ale co naši dvacetiletí studenti? Vždyť náš letošní první ročník se narodil dva roky po sametové revoluci! Jim říkám hned na úvodní přednášce, že za současnou českou literaturu budeme považovat literaturu od šedesátých let a literatuře po roce 1989 budeme říkat nejnovější.³ Tuto oblast pak ponechávám mladším kolegům, asistentům, jejichž cvičení mou přednášku doprovázejí.

Z české současné literatury, říkám studentům, tedy budeme věnovat pozornost v Polsku velmi populární Hrabalově próze (*Ostře sledované vlaky*, *Příliš hlučná samota*), Kunderovým románům (*Žert*, *Nesnesitelná lehkost bytí*) a proslulým esejům („Únos Západu“, 1983) a Havlovým dramatům (*Audience*, *Protest*), včetně jeho esejistiky z doby disentu (*Moc bezmocných*, 1978).⁴ Upozorňuji také, že studium cizí literatury by

1 Za důležité považuji i to, aby se mezi prvními jmény objevilo také jméno literárního vědce, teoretika, aby si studenti byli vědomi i toho, že se musejí naučit vědeckému přístupu k textům s estetickou funkcí.

2 Na okraj své úvodní přednášky upozorňuji, že polský bohemista by měl znát i neaktivnější polské překladatele české literatury a v další perspektivě i publicisty, kteří se věnují českým otázkám v polském tisku.

3 Tato literatura se překládá, ovšem autoři ještě nevešli v takovou známost jako zástupci předešlé generace.

4 V přednášce data autorů ani vydání jejich děl zásadně neuvádím, ta dostanou studenti v seznamu povinné četby. Je to záměrné, aby si neudělali představu, že literární proces je pouhý sled jmen, titulů a dat.

se nemělo omezit jen na jakési beletristické literární dějiny. Proto zdůrazňuji význam esejistiky a mezi prvními tituly, které doporučuji studentům, je Patočkova esej „Co jsou Češi?“ (1992).⁵

Dále v přednášce uvádím jména, která v Polsku dříve vytvářela představu o tom, co je to česká literatura: jméno Jaroslava Haška, autora *Osudů dobrého vojáka Švejka*, a Karla Čapka, autora klasického dramatu science-fiction *RUR*, ve dvacátých letech 20. století hraného v celé Evropě, v USA, Japonsku a Austrálii, jehož neologismus *robot* pronikl do mnoha jazyků a je ve světě nejfrekventovanějším bohemismem.⁶ K nim záhy přidávám Tomáše Garrigua Masaryka, nejvíce překládaného českého autora v meziválečném Polsku (vyšlo pět jeho knih), a v souvislosti se jménem prvního prezidenta zmiňuji také spor o „smysl českých dějin“.⁷

Další jméno, které se v úvodní přednášce objeví, je básník František Halas, který se v Polsku proslavil hned po druhé světové válce, díky svým překladům Mickiewicze a Słowackého. Halasovi u nás vyšlo pět výborů, byl nesporně nejpopulárnějším českým básníkem (známé bylo i jeho přátelství s Tuwimem a Gałczyńskim).⁸

V další části přednášky se již mohu odvolávat na vědomosti posluchačů. V některých polských učebnicích totiž stojí, že polskou literaturu přelomu 19. a 20. století ovlivnila také česká literatura, která se podílela na vytváření estetického kánonu literatury Mladého Polska. Tento fakt je vázán na jména Jaroslav Vrchlický a Julius Zeyer. Vrchlického považovala dobová polská kritika za největšího slovanského

5 V seznamu povinné četby je také Černého esej *O povaze naší kultury* (1981; polský překlad zní *Europejskie źródła czeskiej kultury* [Evropské prameny české kultury]). V tomto případě jde o to, aby se dějiny neomezily pouze na čítankovou představu o literárních dějinách. Polští studenti, bohemisté i polonisté, pro které v Krakově přednáším, často u zkoušky zdůrazňují, že četba české esejistiky (Patočka, Černý, Kundera, Havel a také doporučený Kroutvor) jim otevřela nový pohled na Čechy a českou kulturu a umožnila překonat některé stereotypy a předsudky, zakotvené v běžném povědomí Poláků. Tuto četbu hodnotili často jako největší zážitek z české literatury a jako objev nové pevniny.

6 Mimochodem, Patočkovo tvrzení, že jediné české jméno, které zná literární svět, je Švejk, není tak celkem pravda. Jenže o českém původu robota vědí jen zasvěcení, zatímco Švejka znají i ti, kteří Haškův román nečetli, a přesto vědí, že je Čech a že je takový, jaký je, právě proto, že je Čech.

7 Český spor o smysl dějin považuji za důležitý ze dvou důvodů: jako typický příklad národního a duchovního života a jako příklad důležitosti historického kontextu pro literární dějiny. Proto se o něm zmiňuji hned v úvodní přednášce a pak se k němu vracím při obecném hodnocení literárního procesu (husitství, baroko, národní obrození), i např. u historického románu (Jirásek versus Durych).

8 Halas mi dává příležitost zdůraznit nutnost četby poezie, kterou studenti často podceňují, a také možnost upozornit na vysokou úroveň a bohatou tradici českých překladů polské poezie.

básníka, jeho sbírka *Duch a svět* (1878) byla celá přeložena. V Zeyero-vě případě můžeme mluvit o kultu, což dokládá například i to, že jeho smrt oznamovala literární revue titulkem „Kníže zemřel“. V této době se poprvé v dějinách setkali polští a čeští básníci, kteří se cítili být příslušníky evropské moderny. Na polské straně se o to zasloužil především Zenon Przesmycki (Miriam) jako překladatel a kritik. Na dobovou prestiž české literatury poukazuje i fakt, že významný polský kritik, filozof a polyhistor Marian Zdziechowski věnoval v monografii *Byron i jego wiek* (1897) obsáhlou kapitulu Karlu Hynku Máchovi a českým romantikům, čímž poprvé zařadil českou literaturu do evropského kontextu. Kapitola o Máchovi byla přeložena do češtiny a recenzoval ji i největší český kritik František Xaver Šalda. Bohužel Zdziechowského vztah k Máchově *Máji* (1836) uzavřel cestu polských básníků, jinak okouzlených domácím romantismem, k dílu zakladatele moderního českého básnictví.⁹

Posluchače na Jagellonské univerzitě také upozorňují, že úvodní přednáška a celý kurz neprobíhá chronologicky, jak je běžné zvykem, nýbrž opačně – ode dneška k počátkům. Domnívám se, že je v tom určitý systém – i Čech ve škole čte nejdříve současnou literaturu a až dlouho potom literaturu staročeskou. A ani 19. století, které je z hlediska literárního vývoje hodnotou samo o sobě, nepředstavuje tvorbu, která by mohla uspokojit estetické nároky mladého čtenáře. Z české klasiky 19. století polský student pochopitelně musí poznat Boženu Němcovou (*Babička*), Jana Neruda (*Povídky malostranské*) a Aloise Jiráska (*Temno*),¹⁰ a také buditele Josefa Dobrovského, Josefa Jungmanna a Františka Palackého, jakož i Jana Kollára pro jeho slovanskou orientaci a ideu vzájemnosti a dále také *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, falza Václava Hanky. Prezenci národního obrození jako určitého kulturního typu doprovází i zmínka o Mickiewiczových pařížských přednáškách a slovanských literaturách a poznámka o Chojeckého knize *Czechia i Czechowie* (1846).

Tak se úvodní přednáška o české literatuře dostane k přelomu 18. a 19. století, k mezníku, který je nespornou a nejdůležitější cézurou v periodizaci české literatury. Oproti polskému čtenáři, který ze starší polské literatury může číst dejme tomu Kochanowského a Sępa-Szarzyńskiego, český čtenář jen zřídka sahá po literatuře této doby.

9 Máchův *Máj* byl přeložen do polštiny již v roce 1855, ale překlad, uveřejněný ve vědeckém varšavském časopise, neprošel na veřejnost. Nový překlad Józefa Waczkówa vznikl až v r. 1971.

10 I když *Temno* vyšlo v roce 1915, Jiráskova historická próza v podstatě patří do 19. století.

A tak se má úvodní přednáška obrácí spíše k jevům obecně kulturním, neboť je tu i nedostatek překladů staročeské literatury do polštiny.

Přednáška pokračuje Janem Amosem Komenským, situací české literatury v době pobělohorské (1620 je dalším datem, které napíší studentům na tabuli), dramatickým rázem českého baroka a pozdějším sporem o baroko. Ze staršího písemnictví nelze nezmínit *Bibli králickou* (1579–1593) a jazykovou vzájemnost Čechů a Slováků skoro do poloviny 19. století. Následuje mistr Jan Hus, upálený v Kostnici 6. července 1415, bezesporu nejznámější postava českých dějin. Problematiku husitství zná polský student ze školy z hlediska historického. Teď si ji musí doplnit o jeho dílo, psané česky a latinsky.¹¹ Dalším velikánem českých dějin v našem kurzu je Karel IV., pater patriae a autor vlastního životopisu, zakladatel pražské univerzity, dnes Karlovy (1348), a nakonec se dostaneme ke Kosmovi a jeho latinské *Kronice české*, výborně přeložené do polštiny.

Dalším periodizačním mezníkem je přelom 13. a 14. století, kdy se rodí česká literatura v národním jazyce, vlastně první mezi slovanskými literaturami. Nakonec se vracíme k počátkům písemnictví na české půdě, jmenujeme svatého Vojtěcha, starobyloou píseň *Hospodine, pomiluj ny* (přelom 10. a 11. st.), která pro Čechy znamená to, co pro Poláky *Bogurodzica* (mezi 10. a 13. st.; její autorství se též přisuzovalo svatému Vojtěchovi), a konečně i slovanské věrozvěsty, svaté Cyrila a Metoděje, jejichž apoštolská mise roku 863 znamená začátek písemnictví v Čechách a mezi Slovany.

Tím končí moje úvodní přednáška o české literatuře pro polské studenty. Přednáška druhá tvoří pokus o obecnou periodizaci české literatury na základě známé věty Janusze Sławińskiego, že periodizace tvoří v podstatě nejkratší literární dějiny (ani ona ovšem neprobíhá chronologicky). Další tři přednášky se snaží doplnit obraz o podrobnější fakta, jména, literární díla a na závěr této úvodní fáze kurzu dostanou studenti něco jako tahák, upravený pro potřeby kurzu: moje heslo „Česká literatura“ („Czechy. Literatura“; Baluch 2004) z encyklopedie nakladatelství PWN.

Začátek hesla je také poněkud netradiční. Běžně totiž takové heslo začíná větou „Nejstarší památky české literatury...“ anebo podobně.

11 V diskusi po mém referátu upozornila kolegyně Lenka Vítová z poznaňské Univerzity Adama Mickiewicze, že moje úvodní přednáška o české literatuře by měla více akcentovat odlišnost náboženských poměrů v Čechách (oproti Polsku). Souhlasím, stejně jako by se mělo zdůraznit, že novodobá identita Čechů je zakotvená v měšťanském étosu a jiná je pak tradice české levice ve 20. století.

První věta mého hesla ale upozorňuje na to, co asi předpokládají všichni, kteří přednášejí českou literaturu v cizině:

Česká literatura je národní literatura evropská. Patří do kulturní oblasti, která vyrůstá z judeokřesťanské tradice spolu s dědictvím řecké a římské antiky. Nejdůležitější knihou je tu *Bible*, která tvoří axiologický kánon a je posvátnou knihou dvou velkých monoteistických náboženství (*Starý zákon*) a také sbírkou fabulí, obrazů, motivů, postav a základním stylistickým vzorem, a vedle ní řecká a římská mytologie, která má analogickou funkci. Pro tento kulturní okruh má základní význam řecký odkaz, a to nejen vzhledem k tomu, že obsahuje základní estetické kategorie a literární vzorce, rodové, žánrové a stylistické normy, nýbrž také jako pramen univerzální filozofie a model občanské společnosti ve spojení s římskou ideou státu zosobněnou v římském právu a střídáním moci císařství a republiky.

Ve středověku a na začátku novověku zprostředkovávaly tyto hodnoty latina a instituce katolické církve nezávisle na své hieratické struktuře, podílely se na tom i křesťanské církve reformované, evropský fenomén novověku, jehož významnou předehrou bylo v Čechách husitské hnutí.

Dynamiku historického a kulturního vývoje Evropy tvořilo od středověku rané doby rozdělení císařství na západní a východní (476), z něhož se zrodil dualismus Říma a Byzance, který vyústil o několik století později rozlukou obou církví závislých na těchto centrech (1054) a rozdělením na katolickou a pravoslavnou církev, které platí dodnes. Na pomezí těchto dvou kultur žijí více než tisíc let Slované, střet těchto dvou orientací poznamenal počátky české státnosti v 9. století (příchod Cyrila a Metoděje, který byl potom jednoznačně spojován s kulturou Západu).

Na evropské kultuře se po dlouhá století podíleli i Židé, kteří se vepsali trvalým způsobem i do dějin české kultury, jejich zásluhou vznikl například poměrně rychle český překlad *Bible* z původních jazyků, v novější době se účastnili i kulturního fenoménu Prahy a části pražské německé literatury (okruh Franze Kafky).

Základním jazykem evropského kulturního okruhu byla po celá století latina jako vědecký, právnícký a literární jazyk a také liturgický jazyk katolické církve. V českých zemích, propojeným s císařstvím, měla významné postavení němčina. Vládní formy moci vytvářel dynastický princip s primátem papeže jako krále králů (což symbolizovala tiára, trojitá koruna). Tento řád, postupně ustupující, narušený Francouzskou revolucí (1789) a konečně opuštěný po první světové válce, když namísto království z boží milosti vznikla z vůle lidu republika (1918), což pro prvního prezidenta Československa bylo podstatou světové revoluce.

Pokud se na českou literaturu podíváme chronologicky, tedy v posloupnosti, na niž jsme zvyklí díky učebnicím dějin a encyklopediím, musíme zopakovat, že nejstarší tradicí české literatury, jejímž základem je křesťanství s dědictvím judaismu a antiky, je staroslověnské písemnictví, vzniklé v 9. století na půdě Velkomoravské říše v důsledku působení apoštolské mise Cyrila a Metoděje. Jazyk tehdejších překladů *Písma svatého* a liturgických textů byl prvním spisovným jazykem na této půdě, byly jím napsané i *Život svatého Cyrila a Metoděje* a *Proglas*, veršovaný úvod do *Evangelia* a *Život svatého Václava* [...]. (Baluch 2004: 717)

A tak dále... Quod erat demonstrandum.

Literatura

BALUCH, Jacek

2004 „Czechy. Literatura“, in Barbara Petrozolin-Skowronska (ed.): *Nowa Encyklopedia Powszechna* 1 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe), s. 837

Introductory lecture on Czech literature

All Czech studies scholars abroad face the question of what their introductory lecture on Czech literature should involve, as every university lecture is basically meant to present not only the facts, but also the approach toward them, so they are in principle autothematic. The approach to a given issue is also affected by the position that Czech literature holds in the cultural awareness of the audience of the country involved and the state of translations into the mother language concerned. Hence it follows that the history of Czech literature abroad should not be taught in chronological order.

Keywords

Czech literary studies, history of Czech literature, cultural dialogue